

9. Чудина Е.Е. Дидактические условия становления профессионально-личностного саморазвития будущего учителя на начальном этапе педагогической подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Волгоград, 2002. 131 с.

10. Фонарев А.Р. Профессиональная деятельность как смысл жизни и акме профессионала. Мир психологии, 2001. С. 104–108.

REFERENCES

1. Antsyferova, L.I. (2006). *Razvytye lychnosti y problem herontopsykhologii* [Personal development and problems of gerontopsychology] Moskva: «Yn-t psikhologii RAN». 512 s.

2. Verbytskyi, A.A. (1986). *Formyrovanye poznatelnoi y professyonalnoi motyvatsyy studentov* [Formation of cognitive and professional motivation of students]. Moskva : Pedahohyka. 14 s.

3. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid. S. 242.

4. Derkach, A.A. (2006). *Akmeologicheskaia kultura lychnosti: sodержanye, zakonernosti, mekhanizmy razvytiya* [Acmeological culture of personality: content, patterns, mechanisms of development]. Moskva: NPO «MODEK». 492 s.

5. Kostiuk, H.S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhhichni rozvytok osobystosti* [Primary and gynecological process and mental development of specialty] Kyiv: Rad. shk. 608 s.

6. Rubynshtein, S.L. (1973). *Problemy obshchei psykholohyy* [Problems of General Psychology]. Moskva: Pedahohyka. 424 s.

7. Ruvynskyi, L.Y. (1973). *Teoryia samovospytanyia* [Theory of self-education]. Moskva: Msl. 144 s.

8. Chorna, N.B. (2016). *Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samorozvytku maibutnikh uchyteliv*

mystetskykh spetsialnestei [Formation of readiness to professional self-development of future teachers of mystical specialties] : dys. ... kand.ped.nauk: 13.00.04. Vinnytsia. 256 s.

9. Chudyna, E.E. (2002). *Dydaktycheskye uslovyia stanovleniya professyonalno-lychnostnoho samorazvytiya budushcheho uchytelia na nachalnom etape pedahohycheskoi podhotovky v vuze* [Didactic conditions for the formation of professional and personal self-development of the future teacher at the initial stage of pedagogical training at the university] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00. 04. Volhohrad. 131 s.

10. Fonarev, A.R. (2001). *Professyonalnaia deiatelnost kak smysl zhynzy y akme professyonalna* [Professional activity as the meaning of life and professional acme]. *Myr psykholohyy*. S. 104–108.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГОНЧАРЕНКО Іван Сергійович – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: професійна культура майбутнього вчителя, спортивно-хореографічні дисципліни, особистість.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

GONCHARENKO Ivan Serhiyovych – a graduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of the Central Ukrainian Volodymyr Vinnichenko State Pedagogical University.

Research interests: professional culture of the future teacher, sports and choreographic disciplines, personality.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2022 р.

УДК 37.015.3–051 Бернс

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-94-100

ДУБІНКА Микола Михайлович –

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-3750>
e-mail: mdubinka72@gmail.com

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЙ Р. БЕРНСА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Значущість проблеми професійного самовизначення обумовлюється, перш за все, потребами суспільства в кваліфікованих фахівцях, що здатні професійно розв'язувати завдання (високий рівень сформованості фахових компетентностей), передбачати та вирішувати проблеми, визначається також особистісною усвідомленістю професійного призначення (цінно-значеннєва ідентифікація власне

особистості й оточення) й характеризується високим рівнем рефлексії, творчого самовияву та успішністю самореалізації й самовдосконалення в обраному напрямку підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретико-методологічні основи дослідження самовизначення закладені у працях К. Абульханової-Славської, П. Атутова, С. Батишева, Л. Божович, Ю. Гільбуха, М. Гінзбурга, О. Голомштока, М. Захарова,

В. Зінченко, Є. Клімова, В. Мадзігона, В. Моляко, Є. Павлютенкова, В. Сафіна, Б. Федоришина, С. Чистякової та ін.

Основи професійного самовизначення, що базуються на усвідомленні соціальної позиції особистості, як сукупності виховних і освітніх впливів вивчали В. Жуковська, Ф. Іващенко, Л. Кухарчук, В. Сабіров, Н. Сухова, П. Шавір та інші. Дослідження факторів професійного самовизначення, як зовнішніх (макро- і мікросоціум), так і внутрішніх (особистісні мотиви, індивідуально-типологічні характеристики, специфіка ціннісно-значеннєвої сфери, особливості «Я-концепції») здійснювали Р. Бернс, І. Кон, Ф. Райс, Г. Крайг та інші.

У контексті теоретико-практичного аналізу та узагальнення окресленої проблеми значний інтерес представляють зарубіжні дослідження в галузі професійної орієнтації та самовизначення, серед яких виокремлюємо дослідження Дж. Голланда, Р. Бернса, Е. Еріксона, А. Маслоу, К. Роджерса, Н. Роджерс, Д. Сьюпера, В. Франкла, С. Фукуями). У яких акцент було зроблено на розкритті феноменів самоідентичності та соціальної ідентифікації, самодетермінації, самоєфективності, автентичності особистості, саморозвитку [4, с. 65].

Мета статті полягає в розкритті сутності феномену «Я-концепція» й теоретичному обґрунтуванні його як визначального фактора професійного самовизначення фахівця в контексті досліджень Роберта Бернса.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне самовизначення майбутнього фахівця – один із важливих етапів процесу розвитку особистості, достатньо складний за своїм змістом. Він є тривалим, динамічним, цілісним процесом входження у професію, результатом чого є вибір і проєктування майбутньої педагогічної діяльності, що відбувається в освітньому середовищі закладу вищої освіти, шляхом усвідомленого і активного ставлення студента до власної життєвої перспективи, до оволодіння майбутньою професією, що передбачає високий рівень професійно-педагогічної комунікації, розвинену емпатію, повагу до іншої особистості, психологічну проникливість, здатність до адаптації та роботи в команді.

У науковій літературі професійне самовизначення визначається як процес розвитку особистості в обраній професійній діяльності, що охоплює значний період її життєвого та трудового шляху. Як складне структурне утворення особистості професійне самовизначення відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, свої можливості в соціальному середовищі, а також

власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності.

У соціолого-педагогічному словнику професійне самовизначення характеризується як «процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. Професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста» [6, с. 293].

Визначаючи сутнісні характеристики професійного самовизначення, ми схилиємось до думки тих дослідників, які категорію самовизначення розглядають як невід'ємну складову професійного становлення особистості, адже основними змістовними характеристиками, як зазначають Т. Кудрявцев, Л. Мігіна, М. Пряжніков, Н. Савченко, професійного становлення фахівця є розвиток саморозуміння, Я-концепції професіонала, самовизначення [4, с. 65]. Виходячи із цієї концепції, професійне самовизначення майбутніх фахівців у ЗВО ми розглядаємо як цілісну систему, яка має свою структуру і зміст.

Успішність професійного самовизначення багато в чому залежить від Я-концепції. Адже проблема розвитку у людини уявлень про саму себе, про свою власну особистість – це уявлення, яке об'єднує поняття Я-концепція. А власне аналіз філософської, соціологічної, психологічно-педагогічної літератури, присвяченій проблемам професійного самовизначення молоді, дозволяє зробити наступне узагальнення, що поняття самовизначення багатьма авторами пов'язується з процесами «пошуку себе», «відкриття Я», «усвідомлення Я» тощо. На думку дослідників цієї проблеми (Р. Бернс, І. Бех, М. Гінзбург, Е. Діксон, І. Кон, П. Шавір та інші), саме формування образу «Я» (або Я-концепції), яке активно починає розвиватися ще в юнацькому віці, є важливим підґрунтям для подальших процесів самовизначення.

Як важлива категорія «Я-концепція» стала поступово закріплюватися в науковому обігу, розкриваючи все нові й нові грані проблеми «само». Також відмічаємо різноманітність її трактування як у вітчизняній, так і зарубіжній психолого-педагогічній літературі, де спостерігаємо її тісний зв'язок із самосвідомістю. Хоча дотепер не існує ні її загальноприйнятого визначення, ні сталої термінології. Терміни, котрі одні автори вживають для визначення Я-концепції в цілому, інші використовують лише для визначення її окремих елементів. У цьому контексті цінним для нашого дослідження є вивчення досвіду провідного англійського вченого Роберта

Бернса, завдяки його діяльності поняття «Я-концепції» було введено в науку [1, с. 62]. У своїй праці «Розвиток Я-концепції та виховання» автор обґрунтував та упорядкував ряд теоретичних позицій щодо визначення сутності зазначеної категорії, окресливши її структурні елементи, наголошуючи при цьому, що «...вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань» [1, с. 39]. Однак, як стверджує науковець, власне Я-концепція більше виступає як оціночний елемент самосвідомості, вона є динамічною системою уявлень людини про саму себе, складовими якої є як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, моральних та інших якостей, так і самооцінка – певне суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, що впливають на цю особистість, та їх обґрунтування. Не випадково, досліджуючи значущість самосвідомості в діяльності людини, Р. Бернс характеризував поняття «Я-концепція» як сукупність уявлень особистості про саму себе, про своє «Я», що співвідноситься з її оціночними судженнями [1, с. 38].

У соціолого-педагогічному словнику спостерігаємо підтвердження цього визначення, де Я-концепція характеризується як «відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе» [6, с. 440].

Ураховуючи твердження, що людина з однієї сторони має свідомість, а з іншої – усвідомлює себе як один з елементів дійсності, інший дослідник У. Джеймс, розглядав особистісне «Я» як двояке утворення, у якому поєднуються «Я-усвідомлюю» і «Я - як об'єкт». Він наголошував на тому, що це – дві сторони одного цілого, які існують одночасно. Одна з них включає власне досвід, а інша – зміст цього досвіду (Я – як об'єкт) [2].

Як результат аналізу сутнісної характеристики Я-концепції, науковці виокремлюють в її основі зовнішню (описову) й оцінну складові. При цьому, зовнішню (описову) складову Я-концепції визначають як «образ Я» або «картина Я». А складову, пов'язану зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою або прийняттям себе. Такий розподіл дає змогу трактувати її, за твердженням Р. Бернса, як «сукупність установок особистості, спрямованих на себе» [1, с. 62]. Отже, Я-концепція, по суті, визначає не просто те, що собою представляє індивід, але і те, що він про себе думає, як бачить і оцінює свої можливості розвитку в майбутньому [1, с. 74].

Поняття «Я» у психолого-педагогічних дослідженнях може співвідноситься, а, інколи, з одних позицій ототожнюватись з поняттям особистості, а з інших – з поняттям самосвідомості [3, с. 80]. Особистість, з позиції її внутрішнього світу та здатності, завдяки самосвідомості, пізнавати власну природу, формувати певне ставлення до себе й поступово закріплювати у своїй свідомості певне оціночне судження, все глибше й різнобічніше пізнає себе та оточення. При цьому «людина фільтрує свої чуттєві враження, наповнює їх смислом, що відповідає її минулому досвіду, її очікуванням, її актуальним переконанням стосовно оточення та себе. І тільки коли індивід наповнює особистісними значеннями чуттєву інформацію про себе, ми можемо говорити про наявність у нього Я-концепції. Співвідносячи із чуттєвими враженнями відповідні значення, особа все далі просувається на шляху самоусвідомлення. При цьому раніш встановлені значення допомагають у розумінні нових вражень» [1, с. 68]. Це своєрідна, як стверджує Р. Бернс, «самореалізуюча лінія розвитку» – важливий етап процесу становлення Я-концепції.

Таке розрізнення процесу і продукту було запропоноване У. Джемсом у вигляді розрізнення «чистого Я» та «емпіричного Я». Він першим визначив проблематичну складність Я-концепції, яку назвав глобальним особистісним Я (Self) як первинне утворення, що поєднує Я – І (те, що пізнає) та Я – Ме (те, що пізнається). Ці дві сторони Я існують узгоджено, одна із яких є чистий досвід (Я-усвідомлююче), а друга – зміст цього досвіду (Я-як об'єкт). За У. Джемсом Я як об'єкт охоплює все, що можна назвати своїм. Враховуючи зазначену інтегративну єдність, автор виділяє такі складові Я-концепції: духовне Я, матеріальне Я, соціальне Я та фізичне Я [2]. Поряд з цим він вказував, що визнання тотожності нашого Я і нашої особистості представляє вимогу здорового глузду.

Аналізуючи праці У. Джемса, а також інших науковців – Ч. Кулі, Д. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, Роберт Бернс визначає три основні модальності образів Я чи самоустановок: реальне Я, дзеркальне Я, ідеальне Я. Кожна модальність включає чотири структурні складові: фізичне Я, соціальне Я, інтелектуальне Я, емоційне Я [1, с. 62].

У процесі соціальної взаємодії Я-концепція виникає як результат психо-соціального розвитку особистості, що характеризується як стійкістю, так і змінністю психічних надбань. Не випадково, Р. Бернс характеризує Я-концепцію як своєрідний механізм внутрішнього світу, завдяки якому особистість інтерпретує наявний досвід

взаємодії з оточенням, формує власне бачення на ситуацію, що є підґрунтям певних очікувань та прагнень. Завдяки таким характеристикам Я-концепції особистість має змогу вберегти себе від негативних почуттів, які можуть викликати емоційне напруження, стрес, дискомфорт та інші негативні прояви, при цьому створивши певний захисний бар'єр.

У подальшому, уточнюючи сутнісні характеристики Я-концепції, Р. Бернс зазначає, що в більшості визначень Я-концепції установки, які поступово формуються, можуть бути представлені як взаємозв'язок таких трьох основних елементів: 1) переконання, як когнітивна складова установки, що утворює Я-образ (уявлення індивіда про самого себе) й може визначатися як обґрунтоване, так і необґрунтоване; 2) емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оцінна складова), яку автор називає самооцінкою, що і є афективною оцінкою цього уявлення та може визначатися різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу «Я» можуть викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або ж неприйняттям (осудом); 3) відповідна реакція, яка зокрема може мати вияв у поведінці, тобто це ті конкретні дії, що можуть бути викликані образом «Я» та самооцінкою (поведінкова складова) [1, с. 32]. Саме така змістовна сторона Я-концепції, є одним з важливих результатів виховання і навчання, тобто того, що складає зміст і форми соціалізації особистості.

Ще однією важливою характеристикою Я-концепції є її вплив на діяльність мотиваційної сфери, яку можна назвати основою поведінки людини, вона представляє собою внутрішню програму самопрояву, яка формується протягом всього життя людини і тісно пов'язана із здійсненням рефлексії індивіда [4].

Я-концепція формується у людини в процесі соціальної взаємодії як обов'язковий і унікальний результат психічного розвитку, як відносно стійке і у той же час підвладне внутрішнім змінам психічне утворення. Воно має вплив на всі життєві прояви людини – із самого дитинства до глибокої старості.

Залежність Я-концепції від зовнішніх впливів безперечна, але надалі вона відіграє самостійну роль у житті людини. З моменту свого формування Я-концепція стає активним стимулом, що виступає в трьох функціонально-рольових аспектах:

1. Я-концепція як засіб забезпечення внутрішньої узгодженості. Ряд досліджень з теорії особистості ґрунтується на концепції, згідно з якою людина завжди йде по шляху досягнення максимальної внутрішньої узгодженості.

Уявлення, почуття або ідеї, що вступають у протиріччя з іншими уявленнями, почуттями

або ідеями людини, приводять до дегармонізації особистості, до ситуації психологічного дискомфорту. Розуміючи потребу в досягненні внутрішньої гармонії, людина готова реалізовувати дії, які б сприяли відновленню втраченої рівноваги. Істотним чинником відновлення внутрішньої узгодженості є те, що людина думає про саму себе.

2. Я-концепція як інтерпретація досвіду людини. Ця функція Я-концепції полягає в тому, що вона визначає характер індивідуальної інтерпретації досвіду, оскільки у людини існує стійка тенденція будувати на основі власних уявлень про себе не лише свою поведінку, але й інтерпретацію свого досвіду.

3. Я-концепція як сукупність очікувань. Я-концепція визначає також і очікування людини, тобто її уявлення про те, що повинно відбутися [5, с. 89–90].

Кожній людині притаманні певні сподівання, які багато в чому визначають характер її дій. Люди, впевнені у власній значимості, очікують, що й інші будуть ставитися до них таким же способом; ті ж, що вважають, що вони нікому не потрібні, не можуть подобатися, або поводитися виходячи з тієї передумови, або інтерпретують відповідним чином реакції навколишніх. Багато дослідників вважають цю функцію центральною, розглядаючи Я-концепцію як сукупність очікувань, а також оцінок, що відносяться до різних аспектів поведінки.

У соціолого-педагогічному словнику його укладачі наголошують, що «Я-концепція – цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного Я, що виступає як установка по відношенню до самого себе і який включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприпущення тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо» [6, с. 440]. Ці складові Я-концепції піддаються лише умовному концептуальному розмежуванню, оскільки в психолого-педагогічному значенні вони нерозривно взаємозалежні. Дещо деталізуємо змістовну сторону зазначених компонентів.

1) Конкретні способи самосприйняття, що ведуть до формування образу «Я», можуть бути найрізноманітнішими. Питання про те, чи може людина пізнати саму себе, наскільки об'єктивна її самооцінка, про істинність образу «Я» правомірне щодо його когнітивного компонента, причому і тут потрібно враховувати той факт, що всяка установка – це не відображення об'єкта самого по собі, а систематизація минулого досвіду взаємодії суб'єкта з об'єктом.

2) Уявлення індивіда про самого себе, як правило, здаються йому переконливими незалежно від того базуються вони на об'єктивному знанні або суб'єктивній думці. Предметом сприйняття людини можуть, зокрема, стати його фізичні властивості, його здібності, його соціальні ставлення та інші особистісні прояви. Позитивною установкою на себе, що формується під впливом установок, щодо індивіда (зокрема установок батьків, друзів, педагога, що має авторитет) у процесі його соціалізації називають самоакцептація. Здоров'я людини, виконання справ, вміння вирішувати задачі, спроможність адаптуватися в незвичайних, іноді важких для сприйняття ситуаціях, також залежить від позитивної установки на себе. Самоакцептація – друга основа самоповаги, без якої самоповага неможлива. Самоповага – це те, через що ти проходиш у житті. Самоакцептація – це те, що ти робиш. Отже, емоційний компонент є своєрідним регулятором дій людини.

3) Я-концепція визначає не просто те, що собою представляє індивід, але й те, що він про себе думає, як визначає свою сутнісну діяльну основу і можливості розвитку в майбутньому. Складову, пов'язану з відношенням до себе чи до окремих своїх якостей, називають самооцінкою чи прийняттям себе. Звичайно, пізнання людиною себе не може бути ні вичерпним, ні вільним від оцінних характеристик і протиріч. Саме цим і пояснюється, як стверджують ряд авторів, необхідність виділення такої складової Я-концепції, як самооцінка, яка передбачає усвідомлене ставлення до власної особистості: до якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил та формує судження про власну цінність, що виражається в установках, властивих індивіду [1, с. 35–36]. Таким чином, самооцінка відображає міру розвитку в людини почуття самоповаги, відчуття власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу її «Я». При цьому бачимо про тісний зв'язок оцінково-вольового компонента з емоційним, що є надважливо. Також варто зазначити, що низька самооцінка припускає неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості [4, с. 67]. Тому таким важливим є формувати правильну самооцінку людини, адже саме вона сприяє моральному задоволенню і підтримує гідність власне особистості.

Варто акцентувати увагу на важливості існування таких суттєвих для розуміння самооцінки ознак: 1) по-перше, важливу роль в її формуванні відіграє співставлення образу Я-реального з образом Я-ідеального, тобто з уявленнями про те, якою людиною хотіла б бути; 2) по-друге, фактор важливий для формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією

соціальних реакцій на даного індивіда, іншими словами, людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші; 3) по-третє, ще один погляд на природу і формування самооцінки полягає в тому, що індивід оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності. Індивід відчуває задоволення не від того, що він просто щось робить добре, а від того, що вибрав певну справу і саме її робить добре [3, с. 81].

Можна виділити декілька джерел формування самооцінки, що мають різну значимість на різних етапах становлення особистості. До їх числа слід віднести: 1) оцінку іншими людьми; 2) референтну групу; 3) актуальне порівняння з іншими; 4) порівняння реального й ідеального «Я»; 5) вимір результатів своєї діяльності [5, с. 88]. При цьому наголошуємо, що самооцінка відіграє дуже важливу роль в організації особистістю результативного управління своєю поведінкою, без неї важко або навіть неможливо самовизначитися в житті.

Діяльнісна складова Я-концепції полягає в потенційній поведінковій реакції, тобто конкретних діях, які можуть бути детерміновані образом «Я» і самооцінкою. Будь-яка установка є емоційно забарвленим переконанням, пов'язаним з певним об'єктом. Завдяки цьому всі емоції й оцінки, пов'язані з образом «Я», є дуже сильними і стійкими, активно впливають на діяльність людини, її поведінку, стосунки з оточуючими.

Найбільш повно і різнобічно установка вивчалась представниками грузинської психологічної школи. Концепція Д. Узнадзе будується на розумінні установок як основного регулятивного механізму поведінки особистості, який визначає її спрямованість та вибірково активність. Д. Узнадзе підкреслював різну зумовленість генезу установок імпульсивної та вольової поведінки: перша має у своїй основі актуальну ситуацію, а друга – уявну чи мисленнєву [7, с. 82]. При цьому варто вказати на подвійну детермінацію активності людини, яка може зумовлюватись як неусвідомлюваними, ситуативними чинниками, так і свідомим вибором, що передбачає прийняття на себе відповідальності за здійснювані дії.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє виділити принаймні три основні модальності самоустановок, а саме: 1. Реальне «Я» – установки, пов'язані з тим, як людина сприймає свої здібності, ролі, свій актуальний статус, тобто з її уявленнями про те, якою вона є в дійсності. 2. Дзеркальне «Я» – установки, пов'язані з уявленнями людини про те, як її бачать інші. Дзеркальне «Я» виконує важливу функцію самокорекції домагань людини і її уявлень про себе. Цей механізм зворотного

зв'язку допомагає утримувати «Я»-реальне в адекватних межах і залишатися відкритим новому досвіду через взаємний діалог з іншими і із самим собою. 3. Ідеальне «Я» – установки, пов'язані з уявленням людини про те, якою вона хотіла б стати. Ідеальне «Я» формується як деяка сукупність якостей і характеристик, що людина хотіла б бачити в себе, або ролей, що вона хотіла б виконувати. Варто зазначити, що ідеальні елементи свого «Я» особистість формує по тим же основним аспектам, що й у структурі «Я»-реального [5, с. 123].

Ідеальний образ складається з цілого ряду уявлень, що є відображенням очікуваних (таємних) сподівань й устремлень людини. Хоча ці уявлення можуть не відповідати реальному стану речей, тому протиріччя між реальним й ідеальним «Я» складають одну з найважливіших умов саморозвитку особистості.

Крім трьох основних модальностей установок деякі автори (І. Бех, М. Гінзбург, І. Кон, Г. Ніков, В. Сафін) виділяють ще одну, яка відіграє особливу роль, а саме – конструктивне «Я».

Саме конструктивному «Я», або «Я в майбутньому», як стверджує І. Кон, властива спрямованість у майбутнє і побудова проєктивної моделі «Я». Головна відмінність конструктивного «Я» – проєкту від ідеального «Я» полягає в тому, що він пронизаний діючими мотивами і вони більше відповідають ознаці «прагну». У «Я»-конструктивне трансформуються елементи, які особистість приймає і визначає для себе як досяжну реальність. Необхідно відзначити, що кожен із образів «Я» має складне, неоднозначне за будовою походження, що складається з таких аспектів ставлення: фізичне, емоційне, розумове та соціальне «Я».

А особистість, що самовизначилася – це «суб'єкт, що усвідомив, що він хоче (мета, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, дарування), що він є (свої особистісні й фізичні властивості), що від нього хоче або чекає колектив, суспільство; суб'єкт, готовий функціонувати в системі суспільних відносин». Самовизначення, таким чином, це «відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, пропонує до нього з боку навколишніх і суспільства» [5, с. 135–136]. Самовизначення пов'язане із цінностями, з потребою формування значеннєвої системи, у якій центральне місце займає проблема сенсу життя, з орієнтацією на майбутнє [4, с. 67].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, Я-концепція – це певна сукупність уявлень людини про саму себе, що включає переконання, оцінки і тенденції поведінки. В силу цього її можна розглядати як властивий кожній людині набір установок, спрямованих на саму себе. При цьому Я-концепція утворює важливий компонент самосвідомості людини, вона бере участь у процесах саморегуляції і самоорганізації особистості, оскільки обумовлює інтерпретацію досвіду і слугує джерелом очікувань людини.

Я-концепція є важливим фактором професійного самовизначення майбутнього фахівця, що суттєво впливає на його успішність, а також акумулює в своїй основі комплекс уявлень: що собою представляє індивід, що він про себе думає, його розуміння основ власної діяльності, співставлення можливостей та здібностей, окреслення перспектив (тенденцій) розвитку в майбутньому. З метою забезпечення успіху професійного становлення та самовизначення, студент повинен всебічно пізнати і оцінити себе, свої можливості, розвивати у себе педагогічну рефлексію, яка сприяє формуванню усвідомленого ставлення до проблеми самовизначення і цілеспрямованості даного процесу, на динаміку якого суттєво впливає і педагогічна креативність майбутнього фахівця.

Перспективи подальших розвідок напряму вбачаємо у виокремленні чинників формування Я-концепції студента та становлення його суб'єктності у навчальній та суспільній діяльності студентського середовища та професійній самореалізації у центрі самопізнання та професійного саморозвитку закладу вищої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / пер. с англ. М. Б. Гнедовского, М. А. Ковальчук / под. общ. ред. В. Я. Пилиповского. М.: Прогресс, 1986. 422 с.
2. Джеймс У. Психология / под ред. Л. А. Петровской. М.: Педагогика, 1991. 368 с. (Классики мировой психологии).
3. Подофей С. О. Я-концепція людини як потенціал становлення її суб'єктності. *Молодий вчений*. № 10.2 (50.2). Жовтень. 2017. С. 79–83.
4. Савченко Н. С. Педагогічна підтримка студента ВИШУ в аспекті саморозвитку *Науковий вісник*. Випуск № 9–10. Збірник наукових праць. Одеса: Видавничий відділ Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, 2013. С. 65–69.
5. Сафин В. Ф. Самоопределение личности. Теоретические и эмпирические аспекты исследования: [монография]. Уфа: «Гилем», 2004. 258 с.

6. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула, вид. 2-е. Харків: Мачулін, 2015. 444 с.

7. Узнадзе Д. Н. Мотивация – период, предшествующий волевому акту. *Психология личности. Тексты* / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыреч. Тб, 1982. С. 80-84.

REFERENCES

1. Berns, R. (1986). *Razvitiye YA-kontseptsii i vospitaniye* [The development of self-concept and education]. Moscow.

2. Dzheymys, U. (1991). *Psikhologiya* [Psychology]. Moscow.

3. Podofyey, S. O. (2017). *YA-kontseptsiya lyudyny yak potentsial stanovlennya yiyi sub"yektynosti* [Self-concept of a person as the potential for the formation of his subjectivity]. Kyiv.

4. Savchenko, N. S. (2013). *Pedahohichna pidtrymka studenta VYSHU v aspekti samorozvytku* [Pedagogical training of a student of the Higher School of Economics in the aspect of self-development]. Odesa.

5. Safin, V. F. (2004). *Samoopredeleniye lichnosti. Teoreticheskiye i empiricheskiye aspekty issledovaniya* [Self-determination of personality. Theoretical and empirical aspects of the study]. Ufa.

6. *Sotsiolo-ho-pedahohichnyy slovnyk* (2015). [Sociological and pedagogical dictionary]. Kharkiv.

7. Uznadze, D. N. (1982). *Motivatsiya – period, predshestvuyushchiy volevomu aktu* [Motivation – the period preceding the act of will]. Tbilisi.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: професійне самовизначення особистості; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, теорія і практика позашкільної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DUBINKA Mykola Mikhaylovich – Candidate of Pedagogic Sciences, associate professor, doctoral student Department of Pedagogy and Special of Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: self-determination of personality; pedagogics of higher school; study of pedagogical inheritance of V. O. Sukhomlynskyo, theory and practice of extracurricular education.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2022 р.

УДК 37.017:502]:355.58-051

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-100-105

ДУШЕЧКІНА Наталія Юрївна –

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри хімії, екології та методики їх навчання

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

ORCID: <https://orcid/0000-0002-4203-7122>

e-mail: nataxeta74@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Мінливість природного і соціокультурного простору висуває підвищені вимоги до фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, здатних самостійно і відповідально виконувати функції по формуванню глобально орієнтованого світогляду на основі цілісної картини світу, розвитку у них екологічної культури, екологічної свідомості, мислення, екологічно обґрунтованої поведінки.

Інтенсифікація вищої освіти висуває завдання впровадження в практику закладів освіти нових технологій. Однією з тенденцій сучасної вищої освіти є тенденція екологізації. Екологізація освіти може бути віднесена до розряду сучасних проблем порівнянних з проблемами виживання людства.

Процеси екологізації вищої освіти обумовлені тим, що екологічна підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної

служби цивільного захисту стає однією з важливих задач, що стоять перед сучасним закладом вищої освіти, у зв'язку з глобальною екологічною кризою і низьким рівнем екологічної культури населення.

У зв'язку з цим екологічна освіта стає не тільки пріоритетним, але і системоутворюючим фактором освіти людства в цілому.

Соціально-економічні фактори і умови пов'язані з подальшим поглибленням і загостренням екологічних протиріч, є в більшості випадків результатом екологічної безграмотності населення. Відмова від природної поведінки і діяльності, заміна моральних цінностей на споживчі породили соціальну, екологічну, культурну кризу.

Потреби регулювання екологічних процесів в глобальних і регіональних масштабах визначають необхідність подолання сформованого протиріччя між наявним і належним рівнем екологічної культури